

Milan Šćekić

STANJE NA CRNOGORSKO-ALBANSKOJ GRANICI NAKON ZUZIMANJA SKADRA (1915 – 1916)

Odešavanjima na crnogorsko-albanskoj granici u periodu od 1912-1916. godine nije pisano mnogo. I taj mali fond radova koji je tretirao ovu problematiku, uglavnom se bavio stanjem na granici u godinama nakon završetka Balkanskih ratova, te dešavanjima na granici dvije zemlje za vrijeme Prvog svjetskog rata. Međutim, glavna manjkavost tih radova je bila ta što su se dešavanja na crnogorsko-albanskoj granici uglavnom završavala sa početkom Prvog svjetskog rata. Oni koji su se odvažili da istražuju prošlost na granici dvije zemlje i nakon tog perioda, uglavnom su tu priču vezivali do junskih dana 1915. godine, tj. kada je crnogorska vojska umarširala u Skadar. Time se i završavala eksploatacija ove priče, što je kod naučne ali i laičke javnosti stvaralo lažnu sliku da su se okupacijom Skadra ujedno i završili brojni sukobi, koji gotovo i da nijesu prestajali od kada je stvorena albanska država. Jedno je sigurno tačno bilo, na sektoru granice prema Malesiji, stanje je sve do januarskih dana 1916. godine, kada će Crna Gora doživjeti vojni slom, bilo uglavnom mirno i bez većih incidenata, što se nikako nije moglo reći za neke druge krajeve nastanjene Albancima, koji su u sastav crnogorske države ušli nakon 1912. godine. Kako za taj period postoji obilje građe u Državnom Arhivu Crne Gore na Cetinju, odlučili smo da u ovom radu prikazemo šta se sve zbivalo na granici dvije države do sudbonosnih dana s početka 1916. godine.

* * *

Nakon Berlinskog kongresa 1878. godine politička karta Balkana dobila je znatno drugačiju fizionomiju u odnosu na period prije Veljeg rata (1876-1878). Što se tiče Crne Gore, ona je postala međunarodno priznata država, prilično je proširila svoje granice, ali i dobila nekoliko hiljada stanovnika muhamedanske i katoličke vjeroispovijesti. Među njima i onih albanske

nacionalnosti, koju su bili nastanjeni u ulcinjskom, barskom i podgoričkom kraju. Ukoliko izuzmemo kratkotrajne sukobe koji su vođeni između Crnogoraca i Albanaca zbog odluke Berlinskog kongresa da Plav i Gusinje pripadnu Crnoj Gori, za više od trideset godina u novostvorenoj crnogorskoj državi odnosi između Crnogoraca i Albanaca bili su krajnje korektni. Albanci, koji su do juče bili u sastavu Osmanske imperije, postali su crnogorski državljani sa svim pravima i obavezama, kao i ostali crnogorski državljani.

Međutim, nakon Balkanskih ratova 1912-1913. godine, kada će Crna Gora prilično proširiti svoje granice i dobiti oko 250.000 hiljada novih podanika, od kojih su sasvim sigurno 100.000 bili Albanci¹, odnosi između Crnogoraca i Albanaca iz novooslobođenih krajeva neće biti ni malo srdačni. Nesebičan doprinos tome pružile su novoformirane albanske vlasti, uz obilatu pomoć austrougarske i italijanske agenture, podstičući sukobe duž granice, kako bi prilikom razgraničenja dvije države, koje se tek imalo izvršiti, predstavnici velikih sila izmijenili granicu na štetu Crne Gore. Slijedeći te instrukcije Albanci su od 1913. godine, pa sve do početka Prvog svjetskog rata 1914. godine, vodili neprestane borbe s crnogorskim organima bezbjednosti u novooslobođenim krajevima.

Stanje se nije na bolje promijenilo ni za vrijeme Prvog svjetskog rata, iako se Albanija zvanično nije nalazila u ratu s Crnom Gorom. Ali zato jeste njen mentor i zaštitnik Austro-Ugarska, zbog čega će Albanci činiti brojne izgrede i napade duž granice i ometati dopremanje hrane i ratnog materijala, koje su saveznici slali Crnoj Gori. Takvo stanje potrajaće sve do juna 1915. godine, kada će Starosrbijanski odred predvođen brigadirom Radomirom Vešovićem umarširati u Albaniju i zauzeti Skadar sa okolinom. Iako je ulaskom crnogorske vojske u Skadar dopremanje hrane i ratnog materijala bilo umnogome olakšano, stanje u krajevima nastanjenim Albancima bilo je daleko od mirnog. Posebno u Metohiji, gdje pravna nesigurnost nije bila ništa manja nego prije ulaska crnogorske vojske u Skadar. To je ponajbolji dokaz da je i pored prisustva crnogorske vojske u Sjevernoj Albaniji, razgranata austrougarska agentura i dalje s puno uspjeha djelovala. Međutim, ako je vjerovati arhivskoj građi jedno je sasvim sigurno, ne više Skadra. Ili barem ne onako otvoreno kao do tada. U svakom slučaju, teško je povjerovati da su u momentu kada se Skadar nalazio u crnogorskim rukama, kačaci bili u stanju da bez potpore sa strane izazivaju neredu duž granice, u novooslobođenim krajevima nastanjenim Albancima.

* * *

Crnogorska vojska zaposjela je Skadar u nedjelju, 14. juna 1915. godine u prijepodnevnim satima. Tada se ponovo nakon dvije godine zavijorio crnogorski barjak „na Skadarskom gradu“, pisao je *Vjesnik*. Kao glavni razlog zbog kojeg je crnogorska vojska okupirala Skadar, ovaj list je naveo pravnu nesigurnost, koja je natjerala njene građane, bez razlike na vjeroispovjest, da upute molbu crnogorskoj vojsci da zauzme ovu „varoš u ime pravde i slobode, u ime reda i zakonitosti, i u ime jevropske prosvijećenosti“. No, da ovakvo obrazloženje ulaska u Skadar nema dodirnih tačaka s realnošću, ne treba posebno elaborirati. Međutim, jedno sigurno nije bilo bez rezona što je pisao ovaj list, a to je, da je ulazak crnogorske

¹ Živko M. Andrijašević, *O nekim osobenostima crnogorskog društva 1914.* (rukopisna verzija), 4.

vojske u Skadar, između ostalog, bio motivisan i time da se spriječe spletke Austrougarske,² koja je podbadala Albance da onemogućavaju dopremanje hrane i ratnog materijala za Crnu Goru, i da vrše napade duž granice na crnogorske vojnike i mimo stanovništvo. Naravno, da to nije bio glavni razlog, jer su Albanci i Austrougari iste stvari radili i ranije, pa se crnogorske vlasti nijesu odlučivale da povrijede granicu. Kako god, ispostavilo se da je zauzimanje Skadra bio dobar potez, s obzirom da se upravo preko ove varoši, nekoliko mjeseci kasnije, povukla srpska vojska. Da je kojim slučajem ova varoš ostala u rukama Albanaca i njihovih austrougarskih mentora, dobro primjećuje sekretar kralja Nikole, Miloš Živković, povlačenje preko ovih krajeva bilo bi nemoguće izvesti.³

Uvidjevši da je nakon ulaska crnogorske vojske dalji otpor na tom sektoru uzaludan, Albanci iz Malesije, i to posebno oni iz Klimentata, Kastrata i Šalje, dobrovoljno su predavali oružje crnogorskim vojnim vlastima izjavljujući pokornost.⁴

No, kako su austrougarski agenti i konzul te države u Skadru, prema pisanju *Glasa Crnogorca*, dobro naoružali i ostale Albance, Hote, Grude kao i one na Kosovu,⁵ nije bilo za očekivati da će neredi u novooslobođenim krajevima nastanjenim Albancima prestati zauzimanjem Skadra, glavnog uporišta austrougarske propagande, odakle su rukovođeni svi napadi na Crnu Goru. U svakom slučaju, ako su Albanci sa područja Malesije izjavljivali pokornost crnogorskim vlastima, oni u Metohiji nijesu pomišljali na tako nešto. Da li su ih u tome podržavale neke vođe albanskog pokreta iz novooslobođenih krajeva Srbije (sa područja Makedonije), teško je sa sigurnošću reći. Međutim, za neke od njih interesovalo se zvanično Cetinje kod Oblasne uprave u Skadru.⁶

Starog znanca crnogorskih vlasti i najuglednijeg albanskog prvaka Isa Boljetinca, koji je podnio molbu crnogorskom konzulatu u Skadru za pomilovanje, kralj Nikola je pomilovao skupa sa „njegovim sinovima i sinovcima kao i ostalim njegovim ljudima“, koji su se nedugo po ulasku crnogorske vojske u Skadar obreli na Cetinju. O istom trošku pomilovani su Čerim-beg Mahmutbegović i Ahmet-beg Đakovac, sin čuvenog Murteze-paše iz Đakovice, koji su se od zauzimanja Peći i Đakovice sklonili u Albaniju.⁷

2 *Vjesnik*, br. 44, 17. jun 1915, 1.

3 Miloš Živković, *Pad Crne Gore*, Podgorica, 2000, 203.

4 Državni Arhiv Crne Gore (u daljem tekstu DACG), Ministarstvo inostranih djela (u daljem tekstu MID), 1915, fascikla (u daljem tekstu – f) 228, bez broja, Vukotić – listu Ugro Moskva, 3. jun.

5 *Glas Crnogorca*, br. 28, 11. jun 1915, 1.

6 DACG, MID 1915, f-226, 1403, Ministarstvo inostranih djela – Oblasnoj upravi Skadar, 20. jul. Crnogorske vlasti su se interesovale za: Sali-bega, Hairedina Pustinja, Hamid-bega, Kabi i Halila Krivia iz Dibre i Nufel-agu iz Ohrida. (*Isto.*)

7 *Vjesnik*, br. 45, 23. jun 1915, 2: Kako se Crna Gora ne bi izlagala nepotrebnim troškovima oko izdržavanja Albanaca, koji su bili iz Skadara internirani u Podgoricu, ministar vojni Mašan Božović tražio je od ministra inostranih djela Petra Plamenca, da interveniše kod srpskog poslanika na Cetinju, kako bi se što prije dobio odgovor da li su srpske vlasti saglasne oko povratka Isa Boljetinca i ostalih Albanaca sa srpske teritorije svojim domovima, među kojima se nalazio i „Mehemed-paša Derega sa pet osoba“. (DACG, MID 1915, f-226, bez broja, brigadir Mašan Božović, ministar vojni – Petru Plamencu, ministru inostranih djela, 11. jul); Mjesec i po dana nakon intervencije crnogorskih vlasti po ovom pitanju, iz srpskog poslanstva je saopšteno da je svim licima koja su se nalazila na spisku crnogorskih vlasti dozvoljen povratak, osim Huseinu Feratoviću i Mehmedu Ademoviću. Što se tiče nekog Hašina Jašarova on je srpskim vlastima bio nepoznat, zbog čega mu nije dozvoljen povratak u Srbiju. (DACG, MID 1915, f-226, 1722, Ministarstvo inostranih djela – Ministarstvu vojnom, 27. avgust.); Septembra mjeseca sa Cetinja su se interesovali kod srpskog poslanstva da li je povratak dozvoljen: Akif-paši iz Elbasana, kapetanima Tairu i Alimu Maleciju i Sejri Amdi, svi iz tetovskog okruga, te poručniku Ibrahim Asanu iz Prištine. (DACG, MID 1915, f-226, 1722, P. Plamenac, ministar inostranih djela – Ljubomiru Mihailoviću, poslaniku Srbije u Crnoj Gori, 18. septembar.)

No, ako su na Cetinju mislili da će činom pomilovanja uglednih albanskih prvaka smiriti buntovni Arnautluk, grdno su se prevarili. U albanskim vrletima još uvijek se nalazio priličan broj albanskih prvaka koji se nijesu mirili s crnogorskim prisustvom u njihovim krajevima. Oni koji su ih u tome zdušno podržavali, bili su brojni austrougarski i italijanski agenti širom Albanije, bez čije pomoći oni ne bi bili u stanju neprestano zadavati probleme crnogorskim vlastima u novooslobođenim krajevima. Istina, zaposjedanjem Skadra od strane crnogorske vojske, zatvoren je austrougarski konzulat, a njen konzul sa sve osobljem, parobrodom upućen na Rijeku (Crnojevića), odakle su vojničkim automobilima preko Cetinja i Njeguša vezanih očiju sprovedeni do crnogorske granice kod Kotora.⁸

No, i pored zatvaranja glavnog punkta austrougarske propagande u Skadru, teško je povjerovati da je njena razgranata mreža agenta u Albaniji prestala sa radom. U svakom slučaju, u širenju propagande protiv Crne Gore zdušno se zalagao italijanski poslanik u Draču. On je išao dotle da je govorio kako su barjaci Šlaku, Dukađin, Šalje i Šošje potukle Crnogorce, te da je u Skadar donešeno 300 ranjenih Crnogoraca.⁹

Koliko su ove glasine uticale na stanovništvo Sjeverne Albanije nije nam poznato, ali zato jeste da je jedan italijanski podanik u Skadru odbijao da primi crnogorski novac (bonove) za hljeb.¹⁰

No, dok su Italijani bili saveznici Crne Gore u ovom ratu, austrougarski podanici u Skadru kao predstavnici neprijateljske zemlje protjerani su svi do jednoga, ne samo iz skadarske oblasti, već im je bilo zabranjeno da se smiju uopšte naći u blizini crnogorske granice.¹¹

Iz raspoložive arhivske građe nijesmo uspjeli doznati da se na tom prostoru osjećala austrougarska propaganda nakon ulaska crnogorske vojske u Sjevernu Albaniju. No, to opet ne znači da je bila potpuno likvidirana. Tim prije što je Austro-Ugarska vjekovima unazad u Albaniji izgradila moćnu propagandnu mašineriju i što broj njenih podanika, koji su se na tom području bavili propagandnim radom, nije bio zanemarljiv. Samim tim nije bilo jednostavno za svega nekoliko dana obezglaviti nešto što se vjekovima unazad gradilo. U svakom slučaju, bez njihove podrške teško da bi bili u stanju činiti u Metohiji gotovo ništa manje probleme, od onih koji su na tom području postojali prije zauzimanja Skadra.

8 Vjesnik, br. 45, 23. jun 1915, 2.

9 DACG, MID 1915, f-225, 1282, Vuko Đurašković sa Svetog Nikole – P. Plamencu, ministru inostranih djela, 9. jul.

10 DACG, MID 1915, f-225, 1110, Savo P. Vuletić, ministar unutrašnjih djela – P. Plamencu, ministru inostranih djela, 22. jun.

11 DACG, MID 1915, f-225, 1239, P. Plamenac, ministru inostranih djela – vojvodi Božu Petroviću, upravniku Skadra, bez datuma. Što se tiče Malisora iz Breg Matije, čije su se planine nalazile sjeverno od rijeke Drima, na crnogorskom tlu, ministar inostranih djela Petar Plamenac naredio je 2. juna 1915. godine komandantu Starosrbijanskog odreda, brigadiru Radomiru Vešoviću, da im se može dozvoliti da izdižu sa svojom stokom, ali bez oružja, te da moraju imati dozvole (biljele) izdate od mjesnih vlasti u Lješju radi boravka na crnogorskoj teritoriji zbog „ljetovanja sa stokom na planinu“. (DACG, MID 1915, f-225, 1214, P. Plamenac, ministar inostranih djela – brigadiru Radomiru Vešoviću, komandantu Starosrbijanskog odreda, 2. jun.); Mjesec dana kasnije sa Cetinja su izvijestili brigadiru Vešoviću da se stanovništvu južno od Drima (Zadrimama, Miridama i Breg Matiji) zabrani dolazak na pazar u Skadar, dok se ne bi smirile prilike na lijevoj obali Drima. (DACG, MID 1915, f-225, 1201, P. Plamenac, ministar inostranih djela – brigadiru R. Vešoviću, komandantu Starosrbijanskog odreda, 29. jun.); S druge strane, stanovništvu obje strane Drima nije branjeno da uživaju njihove zemlje i druga dobra koja su se nalazila na suprotnoj strani Drima, ali samo pod uslovom da se prelazak vrši na mjestima koja su zato striktno određena, bez oružja i sa dozvolom crnogorskih vojnih vlasti. Za druge sve prelazak je bio zabranjen. (DACG, MID 1915, f-225, 1200, P. Plamenac, ministar inostranih djela – brigadiru R. Vešoviću, komandantu Starosrbijanskog odreda, 29. jun.)

Pored odbojnog stava albanskog stanovništva iz novooslobođenih krajeva prema Crnoj Gori, povoljnog geografskog položaja i idealnih vremenskih prilika za odmetništvo, neredima duž granice s Albanijom pogodovalo je više nego skromno prisustvo crnogorskih organa bezbjednosti u novooslobođenim krajevima nastanjenim Albancima. Krajem jula 1915. godine oblasni upravitelj u Peći Marko Petrović, žalio se ministru unutrašnjih djela da žandarmerija u tom mjestu raspolaže sa svega 100 ljudi i 50 regruta, koji u tri kapetanije te oblasti moraju održavati red u 264 sela.¹²

Ako bi to pretvorili u procenete, red u krajevima gdje su ubistva, pljačke, paljevine i ostali izgredi postala najnormalnija moguća stvar, čuvalo je po jednom selu 0,56% pripadnika crnogorskih organa bezbjednosti! Istina, kasnije im je bilo pridodato nekih 100 vojnika iz Starosrbijanskog odreda, ali time nije mogla biti obezbjeđena pravna sigurnost u tim krajevima, jer jedan pripadnik organa reda na jedno selo je bio nezamisliv i za idealne mirnodopske, a kamo li ratne uslove. Stoga je oblasni upravitelj u Peći bio potpuno u pravu kada je saopštio ministru unutrašnjih djela Savu Vuletiću, da je učinjena velika greška slanjem pečkog bataljona na Drinu, tj. u Sandžački odred, jer je mnogo korisniji bio za borbu sa kačacima nego s austrougarskom vojskom.¹³

Budući da su kačaci bili odlično informisani o brojnom stranju crnogorskih organa bezbjednosti u Metohiji, upadali su iz Albanije u četama do 10 ljudi čineći brojne izgrede duž granice.¹⁴

Uprkos minornom prisustvu, ne možemo kazati da je kod pripadnika crnogorskih organa bezbjednosti nedostajalo volje da svoj posao obavljaju kako treba, o čemu svjedoči brojna arhivska građa. Naprotiv. Međutim, sasvim je druga stvar što su vlasti izgubile na autoritetu kod njih obećavajući im nagrade koje im nikada nijesu date.¹⁵

No, sve i da su vlasti ispunjavale obećanja, te da je broj pripadnika organa bezbjednosti bio znatno veći od postojećeg, upade kačaka s područja Albanije nije bilo ni malo jednostavno zaustaviti. Ali pogrešno bi bilo izvesti zaključak da su kačaci mogli uvijek neprimijećeno krstariti po novooslobođenim krajevima Crne Gore. Tako su 24. juna 1915. godine žadami uhvatili nekog kačaka Emina Odžu, koji je godinu dana ranije pobjegao iz Istražnog zatvora.¹⁶ Koji dan ranije u selu Donja Jablanica bili su na tragu da liše slobode trojicu kačaka. Dvojica su se spasila bjekstvom na srbijansku teritoriju, dok je jedan bio lišen slobode.¹⁷

Mjesec dana kasnije, sreću da umaknu malobrojnoj, ali prilično organizovanoj crnogorskoj

12 DACG, Ministarstvo unutrašnjih djela (u daljem tekstu MUD), 1915, Upravno odjeljenje (u daljem tekstu UO), f-164, 2518/2, Marko Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Savu Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 23. jul; DACG, UO, f-166, 3203/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 17. septembar.

13 DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2518/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 23. jul

14 DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2598/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 24. jul.

15 DACG, MUD 1915, UO, f-166, 3203/3, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 17. septembar.

16 DACG, MUD 1915, UO, f-163, 2203/2, komandir Sava Lazarević, komandant žandarmerije u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 26. jun.

17 DACG, MUD 1915, UO, f-163, 2153, S. Lazarević, komandant žandarmerije u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 22. jun. Ovi su kačaci uočeni 19. juna 1915. godine, inače su se dvije godine ranije odmetnuli od crnogorskih vlasti. Uhapšen je bio Adem Memetović, dok je kačak Azer Reci uspio da pobjegne sa još jednim kolegom, čije je ime ostalo nepoznato. (Isto.)

žandarmeriji, nijesu imali kačaci Amet Alit iz Junika i Azem Bećir iz Crnobrega. Prvoga je uhvatilo jedno odjeljenje crnogorske žandarmerije, dok su drugoga lišili života dok je pokušavao da im umakne.¹⁸ Nijesu se bolje proveli u obračunu s crnogorskom žandarmerijom ni neki kačaci koji su se u posljednje vrijeme sve češće ubacivali sa srbijanske teritorije u pečku oblast. U sukobima s njima koji su se odigrali 6. i 7. septembra 1915. godine u selu Sušici (kapetanija istočka) crnogorska žandarmerija lišila je života 13 kačaka. Kako bi se spriječili učestali upadi sa srbijanske teritorije, bilo je neophodno uspostaviti saradnju s tamošnjim vlastima. Stoga je oblasni upravitelj u Peći vodio neke razgovore sa načelnikom mitrovačkog okruga.¹⁹

Nije isključeno da su možda i preduzete neke mjere u cilju spriječavanja kačaka da čine izgrede u novooslobođenim krajevima, ali očito je da dvije države po ovom pitanju nijesu imale najbolju komunikaciju. Štaviše, Srbija je otvoreno podsticala kačake da vrše izgrede na crnogorskom tlu, što može potvrditi brojna arhivska građa.

Za razliku od onih koji su vršili napade, kačaci koji nijesu počinili zločine zbog kojih bi mogli biti izvedeni pred pravosudne organe, predavali su se crnogorskim vlastima. Jedan od takvih bio je Ajro Ademov Špatic iz sela Jošanice, koji je posljednjih godinu i po dana proveo u kačacima. I što nije bilo karakteristično za odmetnike ovog područja, predao je pušku italijanskog modela sa 90 metaka.²⁰

Sredinom septembra 1915. godine (tačnije 16. septembra) predao se crnogorskim vlastima i čuveni kačak Du Franc sa trojicom drugova, koji se u odmetništvu nalazio posljednjih sedam godina. Predao je puške i revolvere, ponudivši saradnju crnogorskim vlastima. Po svemu sudeći, iako građa ne kaže tako, ovaj odmetnik je morao imati priličan broj grijehova na duši. Drukčije ne možemo pojmiti da je neko ko je tolike godine proveo u odmetništvu odlučio da se preda zato što mu je proradila savjest, te da je pri tom obećao i da će na

18 DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2541/2, S. Lazarević, komandant žandarmerije u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 25. jul; U hvatanju pomenutih kačaka učestvovao je poručnik Dušan Vuković s žandarmerijom koja je patrolirala katunima u planini Korija. Tom prilikom u stanu Ali Muše iz Crnobrega naišli su na naoružanog kačaka Amet Alita iz Vokše (opština Junik), koji je odmah lišen slobode. Međutim, prilikom sprovođenja pomenuti kačak je pokušao da pobjegne skupa sa Azem Bećirom, koji je bio osumnjičen da je jatak kačački. No, kada su crnogorski žandarmi nakon trećeg povika stoj zapucali, kačak Amet Alit je stao, dok je Azem Bećir pokušaj bjekstva platio životom. (DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2551/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 25. jul.); Par dan prije ovoga slučaja nepoznati zlikovci ubili su Ajra Zaova Gašanina iz Ukče. (DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2500/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 21. jul.); Gašanin je ubijen na svega 90 koraka od kuće, oko pola noći, kada je dvije krave koje su ostale napolju krenuo dovesti kući. (DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2550/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 25. jul.); Dana 21. jula 1915. godine nepoznati zlikovci su između sela Kruševa i Naglavka lakše ranili u lijevu nogu Josifa Bičanina, vojnika dobrodolskog bataljona koji se vraćao u jedinicu sa odsustva. (DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2520/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 23. jul.)

19 DACG, MUD 1915, UO, f-166, 3049, S. Vuletić, ministar unutrašnjih djela – P. Plamencu, ministru inostranih djela, 10. septembar.

20 DACG, MUD 1915, UO, f-163, 2337, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 8. jul. Kačak Ajro Ademov Špatic predao se crnogorskim vlastima 5. jula 1915. godine. U Albaniji je dobio oružje „od strane bivšeg knjaza Arbanije Vida“ i obavljao je dužnost varošskog žandarma u Draču. Inače, nije učinio nikakvo zlodjelo, kako prije bjegstva sa crnogorske teritorije, tako ni za vrijeme boravka u Albaniji. O djelovanju kačaka u Albaniji nije saopštio ništa crnogorskim vlastima. (Isto.)

njegov poziv to učiniti još 10 ljudi iz njegove čete, koji su se nalazili u Mirditama. I ne samo to. Du Franc je sa svojim društvom je ponudio crnogorskim vlastima i da sami učestvuju u gonjenju kačaka, kao i da su spremni da se pokrste.²¹

Iz raspoložive građe nijesmo uspjeli doznati da su ovog odmetnika crnogorske vlasti za nešto teretile. No, kako god, simptomatično je da njegove kolege koje su se predavale crnogorskim vlastima nijesu bile sklone nuditi slične usluge. Kako oni koji nijesu, tako i oni koji jesu imali krvi na rukama, kao recimo Imeb Redža i Azir Redža (po svoj prilici kačak koji je juna 1915. umakao crnogorskoj žandarmeriji u selu Donja Jablanica). Isti su bili optuženi za neka ubistva, predali su oružje ali su bili i predati Sudu na dalji postupak.²² Međutim, ovaj dvojac nije nudio nikakve usluge crnogorskim vlastima. Baš kao ni braća Zef, Prek i Marko Doda, katolici iz Všaja-Švanja, koji su se predali srbijanskim vlastima, a koji su optuživani za ubistvo dvojice katolika i neke paljevine.²³ U svakom slučaju, oblasni upravitelj u Peći smjestio je Du Franca sa društvom u komandi tamošnje Divizije.²⁴

Nažalost, znatno više od onih koji su se predavali crnogorskim i srbijanskim vlastima, bilo je kačaka koji su smatrali da nijesu kazali posljednju riječ kada je njihova odmetnička misija u pitanju. Tako su 28. juna 1915. godine kačaci u opštini Damjane (oko 6 sati ujutru), lišili života Ameta Dežira nakon čega su pobjegli u nepoznatom pravcu. Pretpostavljalo se da su ubistvo izvršila tri do četiri kačaka. Ali ono što je više moralo brinuti crnogorske vlasti od pomenutog ubistva bilo je to, što su se kačaci u posljednje vrijeme mogli vidjeti često i ostalim opštinama Metohije, pisao je Ministarstvu unutrašnjih djela oblasni upravitelj u Peći, Marko Petrović.²⁵

Budući da su kačaci neprestano krstarili i činili zlodjela širom Metohije, opštinska patrola iz Paljebarda predvođena kmetom iz Novog Sela, uočila je početkom jula dvojicu odmetnika i tom prilikom uspjela da ubije jednog kačaka, Mušaka Đerđu, dok je drugom pošlo za rukom da umakne.²⁶

No, da nijesu samo kačaci krstarili kroz Metohiju, dokazuje i jedan telegram koji je

21 DACG MUD 1915, UO, f-166, 3206/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 17. septembar.

22 DACG MUD 1915, UO, f-167, 3223/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 17. septembar.

23 DACG MUD 1915, UO, f-167, 3290/2, načelnik sreza u Prizrenu – načelniku sreza u Đakovici, 14. septembar. Načelnik sreza u Prizrenu tražio je od crnogorskog kolege u Đakovici, povodom predaje ove braće, da se ispita podrobno katolik Marko Nu-Ljuma, koji se po njegovim saznanjima nalazio kao služitelj u opštini Đakovica. On bi o njima morao mnogo toga znati, a posebno je srpske vlasti interesovalo da li su pomenuta trojica kačaka bili u zajedno sa Petran Čelanom, „kada je ubijen u avgustu 1913. god, pisar sreza pok. Siniša Stefanović, koji je u samom selu Všaju poginuo“. (Isto.)

24 DACG MUD 1915, UO, f-166, 3206/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 17. septembar.

25 DACG MUD 1915, UO, f-163, 2276/4, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 29. jun; Ubrzo se doznalo da su Ameta Dežira ubili odmetnici, koji su ga ranili „prošle zime“. (DACG MUD 1915, UO, 2276/4, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 1. jul.); Desetak dana prije ubistva Ameta Dežira, dva nepoznata zlikovca odvela su iz kuće Rama Aljina iz Bokšića, i ubili ga u šumi vatrenim oružjem, kilometar od njegove kuće. (DACG MUD 1915, UO, f-163, 2277/4, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 18. jun)

26 DACG MUD 1915, UO, f-163, 2287/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 3. jul. Kačak Mušaka Đerđa stradao je „na izlasku iz šume zvana „Duškajša“. Stradali je samo jednom pucao na patrolu, a drug koji je bio sa njim više puta. Kod ubijenog je pronađena puška sa 50 metaka „austriskog sistema“. (Isto.)

Ministarstvu unutrašnjih djela uputio 2. jula 1915. godine komandant žandarmerije u Gusinju, poručnik B. Đelević. On je izvijestio nadležne na Cetinju da mu se patrola područne žandarmerije, koja je obilazila prostor Čerena, Valbona i Curana, srela 30. juna 1915. godine u sred bijela dana (oko 15 časova i 30 minuta) sa manjim odjeljenjem kačaka, koji su se nakon razmjene vatre sa žandarmerijom, povukli u Curane.²⁷

Ukoliko izuzmemo područje Skadarske Malesije, gdje je bilo prilično mirno, u ostalim novooslobođenim krajevima nastanjenim Albancima izgredi su se nizali kao na traci. Posebno u Metohiji, gdje je zbog pojave velikog broja kačaka iz Peći traženo da se beranska žandarmerija hitno uputi u Đakovicu kao pojačanje.²⁸

Svoje usluge u hvatanju kačaka ponudili su oblasnom upravitelju u Peći i viđenije starješine i begovi iz Peći. Za tu svrhu su već stavili na raspolaganje oblasnom upravitelju 40 momaka iz svih mahala i dali „najbolju garanciju“, da će tu dužnost savjesno obavljati. Oblasni upravitelj iz Peći Marko Petrović u njihovu lojalnost nije ni najmanje sumnjao, budući da je imao odlično iskustvo sa beranskim muhamedancima koji su vršili žandarmerijsku službu, dok je bio oblasni upravitelj u tom mjestu. „Potpuno zadovoljstvo“ osjećao je i kad su žandarmerijsku dužnost vršili i đakovički muhamedanci, za vrijeme pobune u Šalji, te nije imao nikakve sumnje da će isto iskustvo imati i sa muhamedancima iz Peći. No, kako nije bilo na njemu da o tome odlučuje, tražio je odobrenje od nadležnih na Cetinju da se istima odobri vršenje privremene žandarmerijske službe, kako bi im mogao podijeliti oružje. Da se na Cetinju ne bi mnogo dvoumilo, samim tim i gubilo dragocjeno vrijeme, te ostavljao prostor kačacima da čine razne zločine, Petrović je na sebe uzeo odgovornost za sve eventualne posljedice.²⁹

Kakav je stav zauzelo Cetinje po ovom pitanju nije nam poznato, mada ne sumnjamo da je dalo pozitivan odgovor. No, i pored svega, izgredi duž granice bili su nerješiva enigma za crnogorske organe bezbjednosti. Gotovo da nije bilo dana da vlasti iz novooslobođenih krajeva nastanjenim Albancima nijesu na Cetinje slali izvještaje o neredovnim prilikama. Istina, uglavnom iz Metohije. No, da ni na sektoru prema Skadarskoj Malesiji ne bude potpuno mirno svojski se potrudio jula 1915. godine nepoznati zlikovac, koji je iz zasjede pucao i ranio u desnu stranu grudi stražara vojnog magacina u Barlaju, Krsta Aprcovića iz Pive.³⁰

No, stanje na granici prema Skadarskoj Malesiji je bilo pravi raj u poređenju sa onim u Metohiji. Samo par dana nakon ranjavanja stražara Aprcovića, iz streočke opštine izvjestili su kapetaniju u Peći, da su kačaci ubili Idriza Kadrijinog.³¹

Od ruke kačaka tokom jula mjeseca u Metohiji stradao je još i Selim Tairov iz Krušice.

27 DACG, MUD 1915, UO, f-163, 2264/2, poručnik B. Đelević, komandant žandarmerije u Gusinju – Ministarstvu unutrašnjih djela, 2. jul.

28 DACG, MUD 1915, UO, f-163, 2349/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 10. jul.

29 DACG, MUD 1915, UO, f-163, 2353/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 10. jul.

30 DACG, MUD 1915, UO, f-163, 2354/2, Oblasna uprava u Podgorici – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 10. jul. Napadač je tri puta pucao iz puške marke Mauzer. Zrno koje je pogodilo Aprcovića izašlo je „na pleći“. (Isto.)

31 DACG, MUD 1915, UO, f-163, 2416/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 15. jul.

Istoga su kačaci ubili u noći između 25. i 26. jula 1915. godine.³²

Noć ranije, u Ponoševcu kačaci su predali ognju „pet stogova sijena” Beća Nikolinog Popovića, crnogorskog naseljenika u Metohiji.³³ Inače kačaci su bili vrlo česti gosti u Ponoševcu i njegovoj okolini, što je bila posljedica slabog prisustva organa bezbjednosti. To su naravno ovi svojski koristili obračunavajući se sa stanovništvom i malobrojnim organima reda. Oblasni upravitelj u Peći je izvijestio nadležne na Cetinju da su opštinski organi i žandarmerija preduzeli mjere kako bi se kačacima stalo na put.³⁴

No, izgleda da crnogorske vlasti nijesu bile svjesne, ili, pak, to nijesu željele priznati, da su se oslobađajući potlačenu braću 1912-1913. godine, prilično zanijele i ovladale teritorijama na kojima su živjeli narodi koji nijesu imali gotovo ništa zajedničko s Crnogorcima. Kako je za nazad bilo kasno, probleme u novooslobođenim krajevima nastanjenim Albancima nijesu mogle rješavati drugačije osim oružanom rukom. Međutim, silom su se na ovom području postojeći problemi mogli samo produbljivati, a nikako rješavati. Da je sila bila rješenje za prevazilaženje problema na ovom području, Albanci bi odavno ustuknuli. Ali kako se za više od tri godine crnogorske vlasti u tim krajevima to nije desilo, nije bilo za očekivati da će položiti oružje ni u buduće. Kada je već sve bilo tako, onda crnogorskim vlastima nije bilo druge nego da nastave agoniju i svakodnevno čitaju izvještaje koji govore o pravnoj nesigurnosti u novooslobođenim krajevima nastanjenim Albancima. I tako sve dok Crna Gora ne položi oružje pred moćnom Austro-Ugarskom, januara 1916. godine.

Do tada neće biti rijedak slučaj da se vlasti u novooslobođenim krajevima obraćaju Cetinju za pomoć, kako bi se uspostavio poredak u tim krajevima. Tako je ministar vojni, brigadir Mašan Božović javio 29. jula 1915. godine ministru unutrašnjih djela Savu Vuletiću, da je izdao naređenje komandantu Starosrbijanskog odreda, brigadiru Radomiru Vešoviću, da „nađe načina”, kako bi se vlastima u ovim krajevima pomoglo u hvatanju kačaka.³⁵

Šta je po tom pitanju preduzeto nije nam poznato, ali ne sumnjamo da je Vešović uputio određenu pomoć. Međutim, ono što je sasvim sigurno je to, da su kačaci bili veoma aktivni, kako prije, tako i nakon eventualnog slanja vojnika iz Starosrbijanskog odreda. Istina, crnogorskim organima bezbjednosti je pošlo za rukom da krajem jula 1915. godine pronađu

32 DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2598/5, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 22. jul.

33 DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2578/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 27. jul. U noći između 18. i 19. jula 1915. godine nepoznati zlikovci su zapalili sijeno Jusufu Avdulovu iz Molića, opština Ponoševac. (DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2598/5, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 22. jul.); U noći između 19. i 20. jula 1915. godine nepoznati zlikovci napali su u opštini Ponoševac na kuću Binjaka Prandova i sa otvorenih vrata otvorili vatru iz pušaka. Tom prilikom su ubili Prand Marka i Frok Binjaka i ranili dvije ženske osobe. (DACG, MUD 1915, UO, f-165, 2825/8, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 20. jul); S ovim ubistvom, po svemu sudeći, imali su veze braća, poturčenjaci, Sadik Adži Avdul i Uka Zetni, koji žive u Albaniji sa porodicama, te neki katolik iz Meje. I sinovi pomenutog Sadik Adži Avdula davno su izvršili neko ubistvo u kući neke braće Đerđa, koji su živjeli u selu Darda na lijevoj obali Drima, u dijelu Albanije koji niko nije okupirao. (DACG, MUD 1915, UO, f-165, 2825/4, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 12. avgust); Stoga je teško bilo doći do tih zlikovaca, jer je crnogorska vojska okupirala područje „desne strane Drima do obale, a srbijanska dalje nije išla od Ljume i Vaspasa”. (DACG, MUD 1915, UO, f-165, 2825/6, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 19. avgust.)

34 DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2598/5, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 22. jul.

35 DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2598/4, brigadir M. Božović, ministar vojni – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 29. jul.

skriveno oružje kod nekih ljudi u selu Đocaju, te da jednog uhapšenog ubiju pri bjekstvu.³⁶ Tih je dana ubijen u selu Studenica i kačak Ibiš Bajram iz Rodnog brda, gdje je došao sa društvom radi krađe.³⁷ No, da je nove okršaje tek trebalo očekivati, garantovala je krađa municije i nekih 15 do 20 pušaka, koje su iz Mitrovice upućene u Peć, a koju su kačaci opljačkali na srbijanskoj teritoriji.³⁸ Da li je iz tog oružja 9. avgusta 1915. godine, u večernim satima, grupa od 5-6 kačaka pucala na crnogorsku žandarmeriju u Đakovici, ne zna se. Ali se zato pouzdano zna da je iz tog okršaja sa kačacima teško bio ranjen žandar Lazar Đuričković.³⁹ Tih su se dana izgredili nizali kao na traci. U noći između 8. i 9. avgusta 1915. godine od napada kačaka smrtno je stradao u mjestu Duje, opština Paljobard, neki Nerec Pranda (pominje se i kao Krec Pranda), dok je ranjen bio Aco Kolja.⁴⁰ Od strane nepoznatih zlikovaca, kroz prozor svoje kuće, ubijen je u noći između 25. i 26. jula 1915. godine Maljoš Meta iz Brdosana.⁴¹

36 DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2579/4, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 22. jul. Oružje je pronađeno kod sljedećih lica: Abdula Alije („dvije puške njemačke sa 45 metaka”), Zejnula Metinog (jedna puška sa 50 metaka), Dina Mitinog (jedna njemačka puška sa 100 metaka), Bajrama Derviša (jedna njemačka puška „sa 60 metaka i dva bajoneta”). Prilikom sprovođenja ubijen je Bajram Dervišov, koji je pokušao pobjeći „koristeći se šumom između Junika i Đocija”. (Isto.); Početkom avgusta 1915. godine iz Peći su javili na Cetinje, da je u Damjanu područni pisar koji je patrolirao sa žandarmerijom, primjetio da se u kući Sulja Bajramova iz Grčine nalaze kačaci. Prilikom upada crnogorske žandarmerije u kući su pronađena dva kačaka i jedna puška Uta „s fišketarom od 45 metaka od iste”. Jedan od kačaka čim je vidio da je žandarmerija pronašla pušku, dohvatio je sjekiru i skočio sa trećeg sprata kuće. No, prilikom pada slomio je desnu nogu. Njegov kolega, Ram Svita, kojeg je žandarmerija sprovođila u opštinsku kancelariju, pokušao je pobjeći kada su stigli kod neke „guste šume više Damjana”. Pošto na poziv da stane nije stao, žandarmi su otvorili vatru na njega i ubili ga. (DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2634/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 3. avgust.)

37 DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2555/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 25. jul.

38 DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2614/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 28. jul.

39 DACG, MUD 1915, UO, f-165, 2770/8, komandir S. Lazarević, komandant žandarmerije u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 10. avgust. Žandar Đuričković je ranjen sa dva metka. Doktor koji je pregledao žandarma Đuričkovića konstatovao je da ukoliko preživi, neminovno će ostati bez noge, budući da mu je *dum-dum* metak slomio kost. (Isto.); Žandarmi su zbog prijave nekog čobanina, koji živio blizu Đakovice, da mu kačaci dolaze „na tor”, dvije noći čekali u zasjedi, sve dok se te noći nijesu sreli s njima. (DACG, MUD 1915, UO, f-165, 2770/6, komandir S. Lazarević, komandant žandarmerije u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 13. avgust); Nekoliko dana ranije takođe je došlo do razmjene vatre između kačaka i crnogorske žandarmerije. Naime, nakon što je žandarmerija u noći između 2-3. avgusta 1915. godine uhvatila kačaka Ibiša Ademovog, iz kapaćenije istočke, istoga je krenula da preda sudu u Peći. Međutim, prilikom prolaska kroz šumu, u Vitimirici, kačaci su iz zasjede napali žandarmeriju. Uhapšeni kačak Ibiš Ademov uspio je da pobjegne, ali ga je žandarmerija prilikom potjere ubila. (DACG, MUD 1915, UO, f-165, 2754/4, komandir S. Lazarević, komandant žandarmerije u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 4. avgust.); Inače stradali kačak Ibiš Ademov bio je iz sela Banjice, opština Đurakovac. Odmetnuo se bio unazad godinu gana. (DACG, MUD 1915, UO, f-165, 2754/2, komandir S. Lazarević, komandant žandarmerije u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 11. avgust); Iste noći došlo je do razmjene vatre između patrola iz opštine Junik i kačaka, u selu Ramucu. Tom prilikom je najvjerovatnije ranjen jedan kačak, koji je uspio da umakne, ali je ostavio pušku. Istragom koja je sprovedena povodom ovog događaja pronađena je jedna puška kod nekog Jusufa Tuše iz istog mjesta. (DACG, MUD 1915, UO, f-165, 2746/4, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 5. avgust)

40 DACG, MUD 1915, UO, f-165, 2886/4, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 12. avgust. Stradali Pranda je dvije godine prije smrti optužio Sudu nekog Pran Sokola sa sinovima iz Ramoča (opština Junik), zbog krađe krave. Optuženi su zbog toga bili zatvoreni u Peći, ali su poslije izvjesnog vremena uspjeli da pobjegnu iz zatvora u kačake, gdje su se nalazili i u momentu kada je Pranda ubijen. Stoga je na njih padala najveća sumnja da su odgovorni za ovo ubistvo. (DACG, MUD 195, UO, f-165, 2886/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 23. avgust.)

41 DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2640/4, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 29. jul.) Stradali je ubijen jednim puščanim metkom dok je sjedio za stolom večerajući. (Isto.); Pretposljednog dana jula 1915. godine u vitimiričkoj šumi nepoznati zlikovci ranili su Jusufa Vejselova. (DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2622/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 2. avgust.)

Mjesec dana kasnije, u noći između 23. i 24. avgusta 1915. godine, na isti način stradao je neki Murteza Alijin. I u ovom, kao i u mnogim sličnim slučajevima, ubice nije bilo jednostavno otkriti.⁴²

Na način kako je ubijen pomenuti Murteza Alijin, čuveni odmetnik Jusuf Amatov pokušao je da liši života kmeta sela Radavca, Idriza Fetama. No, sreća te večeri nije bila saveznik čuvenog odmetnika. Naime, kmet Fetam sa svojim pomoćnicima, u noći između 16. i 17. avgusta 1915. godine, boravio je kod svoga strica, barjaktara Asana Abazova u Novom selu. Kada su poslije učinjene posjete namjeravali da krenu da patroliraju selom, Fetam je na kratko otišao do svoje kuće po neki ograč. Tada je čuo kao „da neko grebe na prozoru“, ali se nije dao zbuniti, već je brzo otvorio prozorska okna i zapucao iz revolvera na čovjeka koga je uočio. Ubrzo se ispostavilo da je kmet Fetam ranio u glavu poznatog odmetnika, koga je poslije s društvom dokrajčio puščanim hicima. Inače, za kačaka Jusufa Amatova crnogorsko Ministarstvo vojno još ranije obećalo nagradu od 1000 perpera za onoga ko ga uhvati ili prokaže vlastima.⁴³

Međutim, sa Cetinja je upućeno samo 500 perpera budući da Amatov nije uhvaćen, već likvidiran. No, kako u zločinu ogrezle kačake nije bilo jednostavno uhvatiti, oblasni upravitelj u Peći Marko Petrović, tražio je od nadležnih na Cetinju, da mu se stavi na raspolaganje 1000 perpera kako bi se nagradili zaslužni za njegovo hvatanje. To je bilo potrebno učiniti i iz razloga jer su se u Metohiji nalazila još dva zlikovca kalibra Jusufa Amatova, koje je valjalo uhvatiti ili ubiti. Jedan od njih sigurno je bio Zef Malija s društvom, koji je djelovao u đakovičkom kraju i svakodnevno vršio izgrede.⁴⁴

Međutim, broj onih koji nijesu bili na tom nivou a činili su zločine širom Metohije, mjerio se stotinama ljudi. Ukoliko tome dodamo i kačake koji su sa srbijanske teritorije upadali na crnogorsko tle u Metohiji, posebno u pečkoj oblasti, gdje su bili vrlo aktivni, taj broj bio je još veći. Samim tim pored putnika i običnog građanstva, bili su ugroženi

42 DACG, MUD 1915, UO, f-165, 2902/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 24. avgust; U noći između 22. i 23. avgusta 1915. godine nepoznati kačaci ubili su vatrenim oružjem Doku Anifova iz Istiniča. Isti se nalazio na svega 30 metara od kuće, a zločinci su na njega pucali iz obližnjih kukuruza. Priikom bjekstva kačacima je ispao čulaf i opanak. (DACG, MUD 1915, UO, f-165, 3882/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 23. avgust.)

43 DACG, MUD 1915, UO, f-165, 3004/4, sekretar M. Vuković, zastupnik oblasnog upravitelja u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 20. avgust. Kod stradalog Jusufa Amatova pronađena je puška marke Mauzer sa 60 metaka; Pored kmeta Fetama u ubistvu odmetnika Jusufa Amatova učestvovali su još: Adžija Avdulov i Salija Ramov te Cija Asanov. (DACG, MUD 1915, UO, f-165, 3004/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 18. avgust.); Dvadesetak dana prije ubistva Jusufa Amatova stradao je od strane nepoznatih zlikovaca na putu između Novog Sela i kolskog puta u Vitomirici, Radojko Došić (u nekim dokumentima navodi se prezime Čošović), kmet Novog sela. Interesantno, uviđajem koji je izvršen nakon ubistva nije se moglo utvrditi da li je ubijen vatrenim ili tupim oružjem. (DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2628/4, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 23. jul); Ni desetak dana po ovom ubistvu isljedne vlasti nijesu znale ko je i iz kojih pobuda likvidirao kmeta Novog Sela. Međutim, pretpostavljale su da su ga izvršili kačaci. (DACG, MUD 1915, UO, f-164, 2628/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 2. avgust.)

44 DACG, MUD 1915, UO, f-165, 3004/8, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 31. jul; DACG, MUD 1915, UO, f-165, 3004/6, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 27. avgust; DACG, MUD 1915, UO, f-165, 3004/10, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 3. septembar.

brojni transporti na relaciji Mitrovica-Peć i obratno.⁴⁵ U svakom slučaju crnogorski organi bezbjednosti imali su pune ruke posla u oslobođenim krajevima dominantno nastanjenim albanskim življem.

Iako se ljeto bližilo kraju i primicala jesen, komitovanje albanskih odmetnika nije gubilo ni malo na intenzitetu, u odnosu na prethodni period. Barem ne tokom mjeseca septembra i oktobra 1915. godine, ali ni kasnije, kada će usljed ofanzive austro-njemačko-bugarske vojske na Srbiju i Crnu Goru, kačaci nastojati maksimalno da olakšaju Centralnim silama da skrše moć mrskih slovenskih država, čiji su podanici postali mimo svoje volje, nakon Balkanskih ratova 1912-1913. godine. Dok Centralne sile nijesu počele da stežu obruč oko Srbije i Crne Gore, kačaci nijesu namjeravali prestati sa praksom čestih upada, koji su za posljedicu imale pljačke, ubistva, ranjavanja i okršaje sa crnogorskim organima bezbjednosti. Istina, i njihova stradanja i hvatanja. Ali kako se u ovim krajevima, koji su gravitirali Albaniji, nalazio znatno veći broj kačaka od pripadnika crnogorskih organa bezbjednosti, nije se nikako moglo osujetiti njihovo djelovanje ubistvima ili hvatanjem pojedinaca. Ponekad i više njih. Stoga ni posljednji mjeseci vladavine Crne Gore ovim krajevima neće obilježiti drukčija atmosfera od one koja je na tom prostoru vladala gotovo od prvih dana ulaska crnogorske vojske.

Samim tim na Cetinju su se i posljednjih mjeseci crnogorske uprave nad ovim krajevima siti načitali telegrama i izvještaja, koji govore o pravnoj nesigurnosti, tj. o ne mirenju ne malog broja Albanaca da se njima upravlja sa Cetinja. Jedan u moru takvih bio je i onaj, koji je iz Peći upućen na Cetinje 13. septembra 1915. godine, a govorio je o ubistvu nekog Zečira Tairova iz sela Smolice, koga su nepoznati zlikovci, sakriveni u kukuruzima, ubili vatrenim

45 DACG, MUD 1915, UO, f-166, 3049, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 8. septembar; Nepoznati zlikovci su u noći između 22 i 23. avgusta 1915. godine ubili Miraša Mrsova i ranili Pran Barcelova, katolike iz Đurakovca. Na pomenute katolike nepoznati zlikovci su otvorili vatru „na kolskom putu kod mosta rijeke Istok“, kada su bili između Prekala i Đurakovca, idući od Peći. (DACG, MUD 1915, UO, f-166, 3024/6, kapetan J. Bešić – Oblasnoj upravi Peć, 23. avgust.); Kapetan Bešić je 4 dana po ovom zločinu sačinio opširan izvještaj koji je uputio Oblasnoj upravi u Peći. U njemu navodi da su toga dana sa pazara u Peći (inače bio pazarni dan) pored stradalog Miraša i ranjenog Prena, krenuli kućama još i Prenov brat Nikola i Uka Paljokić. Stradali Miraš i Uka Paljokić krenuli su sa pazara „poranije“, dok su se braća Pren i Nikola uputili kućama nešto kasnije. Oko 17 časova, kada su bili blizu Drima, susreli su jedni druge i skupa krenuli kućama. Oko jedan i po sat poslije ponoći nalazili su se između sela Prekala i Đurakovca, nedaleko od svojih kuća, od kojih ih je dijelila rijeka Istok. Braći Prenu i Nikoli kuća je bila „vrlo blizu rijeke u „Lugu“, a Uki i Mirašu podalje“. Kako se na rijeci nalazio most sačinjen „od jedne grede i istodobno brod (gaz)“, Uka Paljokić zagazio je s konjem da pređe rijeku, dok su ostala trojica krenuli preko mosta „koji je malo po niže bio“. Miraš je krenuo prvi preko mosta, Pren i Nikola su se spremali da krenu za njim, kada je iz jednog plota, koji im se nalazio iza leđa, nepoznati zlikovac opalio jedan metak iz *mauserke*. Taj hitac je prošao kroz rukav Nikolin, zatim „ušao u ljesici lijeve ruke Prenove“ i pogodio Miraša u slabinu i izašao mu na krsta zabivši se „u stablo javorovo od 30-35 cm debljine, koju je probilo“. Stradali Miraš je po ranjavanju nešto malo živio, a braća Pren i Nikola su pretrčali preko njega na lijevu stranu rijeke gdje su „stali klicati“. Po tragovima na livadi nije se moglo zaključiti da je zlikovac imao pomagače, ali je po „logoru busije izgledalo da jeste“. Odgovornim za ovo djelo nije se moglo ući lako u trag, između ostalog jer oštećeni nijesu nikoga vidjeli, „pošto je bila noć i to tamna“, a nijesu imali ni neke sumnje koje bi vlasti olakšale hvatanje izgrednika. No, i pored toga, pisao je kapetan Bešić Oblasnoj upravi u Peći, vlast će „i dalje voditi istragu po dogođenom zločinu“, kako bi se zlikovac pronašao i priveo pravdi. (DACG, MUD 1915, UO, f-166, 3024/4, kapetan J. Bešić iz Istoka – Oblasnoj upravi Peć, 26. avgust.); Prvih dana septembra „na putu između Brovina i Berjaha“ stradao je od strane nepoznatih zlikovaca Sadik Turov iz Babaj Boksa, koji je ubijen udarcima tupog oruđa po glavi. Istragom je i u ovom slučaju trebalo riješiti dilemu ko je izvršio ovo ubistvo. (DACG, MUD 1915, UO, f-166, 3048/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 8. septembar.)

oružjem 12. septembra 1915. godine „više sela Racišća na starom putu koji ide za Đakovicu”.⁴⁶

Ministar unutrašnjih djela, Savo Vuletić, bio je ljut zbog ovog, ali i serije drugih ubistava i izgređa u Metohiji, optužujući Oblasnu upravu u Peći da nije preduzela sve mjere na razoružavanju stanovništva i hvatanju njihovih jataka, koji se pred vlastima predstavljaju kao lojalni građani, a u stvari čine zločine. Stoga je predlagao da se oformi mreža špijuna, i to „vrlo oprezno”, i da se istima ponudi redovna mjesečna plata od 10 perpera, kako bi bili motivisani da obavljaju svoju dužnost.⁴⁷

Bila su ovo ona naređenja koja je lako bilo izdati, ali ne i sprovesti u djelo. Posebno ne kada vam krajevi kojima upravljate nijesu ni malo naklonjeni. Pri tom, na tom području jedva da imate jednog pripadnika organa reda po selu, koji mora održavati poredak u ratnim uslovima, kada svakodnevno sa albanske i srbijanske teritorije upadaju kačaci vršeći brojne zločine. Teško i da bi prikupljanje oružja dalo neke naročite rezultate, budući da se i po ulasku u ove krajeve oduzimalo isto, i to konstantno, i ne u zanemarljivom broju, ali su se Albanci uvijek iznova naoružavali. Za vrijeme Prvog svjetskog rata, što je bilo dobro poznato crnogorskim vlastima, Austro-Ugarska je uspjela da ih naoruža do zuba, kako bi skupa s njenim oficirima, preobučenim u albansku nošnju, vršili česte napade duž granice. Istina, iz raspoložive arhivske građe, za period nakon zauzimanja Skadra, nijesmo uspjeli mnogo doznati o djelovanju austrougarskih agenata. Ali zato jesmo da su kačaci upadali često sa srbijanske teritorije, i da ih tamošnje vlasti nijesu naročito ometale u tome. U svakom slučaju, upornost s kojom su Albanci vršili brojne izgrede duž granice teško se mogla drukčije objasniti osim podrškom koju su dobijali od država koje su bile zainteresovane da okončaju crnogorsku upravu nad ovim krajevima. U protivnom, teško je shvatiti da se gomila albanskih odmetnika, mogla održavati i naoružavati vlastitim sredstvima. Njihovi jataci nijesu bili u stanju, u uslovima kada hrane nema dovoljno ni za njihove porodice, da izdržavaju brojne odmetnike. Zato ne možemo izvući drukčiji zaključak osim da su i pored prisustva crnogorske vojske u Sjevernoj Albaniji, agenti i vlasti nekih država nalazili put do albanskih odmetnika. To im uostalom i nije bilo teško, budući da teren kojim su krstarili nije bio ni malo jednostavan za kontrolu.

Zato ne treba da čudi što crnogorskim organima reda nije pošlo za rukom da spriječe brojne izgrede koje su kačaci činili duž granice. I ne samo kačaci, već i oni koji su koristili nestabilne prilike koje su vladale u tim krajevima, da namire neke neraščišćene račune, nakon čega su se odmetali u kačake. Takav je bio između ostalih i neki Sulj Ćerim iz Šoša, koji je sredinom septembra 1915. godine ubio svoju bivšu ženu, dok je plastila otavu sa svojom svekrvom, majkom svoga muža Uk Calje iz Oseka (opština Paljobard).⁴⁸ Da kačaci nijesu štedeli ni žene svjedoči još jedan telegram, kojim su iz opštine Novo Selo izvijestili i Oblasnu upravu u Peći, da su nepoznati zlikovci u noći između 13. i 14. septembra 1915.

46 DACG, MUD 1915, UO, f-166, 3203/4, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 13. septembar. Stradali je ubijen oko 20 časova, kada se sa „nekolicinom kolara transporta vraćao svojoj kući”. (Isto.)

47 Isto, S. Vuletić, ministar unutrašnjih djela – Oblasnoj upravi Peć, 14. septembar.

48 DACG, MUD 1915, UO, f-166, 3204/4, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 17. septembar.

godine zapalili Živanu Lazović iz Crnog Vrha, 15 stogova sijena ukupne težine 15.000 kilograma, te 6 stogova sijena težine 6.000 kilograma Stevu Krasiću iz Brestvika. Iako je zlikovcima pošlo za rukom da umaknu, za razliku od brojnih slučajeva gdje oštećeni nijesu znali na koga da sumnjaju, u ovom slučaju vlasnici izgorjelog sijena kazali su crnogorskim istražnim organima da najvjerovatnije iza paljevine stoji kačak Avdija Braimov iz sela Lipe, koji je i februara 1914. godine Lazoviću „zapalio izvjesnu količinu sijena”.⁴⁹

Krajem septembra 1915. godine izgorjela je i kuća Sulja Nezirova iz Gornjeg Streoca, u kojoj je živio sa svojom porodicom crnogorski doseljenik iz Bratonožića, Radoš Baršanović. Na svu sreću ljudskih žrtava nije bilo, ali nije isključena mogućnost da možda i nijesu kačaci stajali iza ove paljevine.⁵⁰

Iako u najvećem broju slučajeva zločinca nije bilo jednostavno uhvatiti, crnogorskoj žandarmeriji je povremeno polazilo za rukom da iste liši slobode. Ali gotovo kao po pravilu, prilikom sprovođenja, mahom su bili likvidirani, budući da su se, prolazeći kroz šumovite predjele, često odlučivali na bjegstvo. Tako su u noći između 7. i 8. avgusta 1915. godine u kući nekog Meta Alije iz Dašne lišeni slobode dvojica kačaka Nuro Bajramov i Alil Selmanov iz opštine Damjan. Dok je Nuro Bajramov u kačake otišao još 1913. godine, Alil Selmanov je svoj staž u odmetnicima započeo tek od marta 1915. godine. No, iako se kratko nalazio u odmetništvu, nije bio bez iskustva, još manje talenta, u vršenju zlodjela. Crnogorske vlasti su ga optuživale da je „jednom prilikom pucao na finan. stražare i oduzeo im dva konja”. Da li je iza sebe imao još sličnih, eventualno i težih zlodjela, nijesmo uspjeli doznati. Ali zato jesmo, da je sa starijim kolegom pokušao prilikom sprovođenja pobjeći, kada su prolazili kroz šumovite predjele „ispod sela Dalje”. Istina, u tome nijesu uspjeli, jer su ih sprovednici prilikom bjegstva lišili života.⁵¹ Od strane crnogorske žandarmerije stradao je u selu Lipa, 23. septembra 1915. godine i čuveni kačak Ahmet Kurtov iz sela Lekadževića, opština Rugova, koji se nazad tri godine odmetnuo. Njegov saborac, takođe crnogorskim organima gonjenja dobro poznat, Avdija Braimov iz sela Lipe, koji se zadesio s njim u tom trenutku, uspio je umaći crnogorskoj žandarmeriji.⁵²

49 DACG, MUD 1915, UO, f-166, 3205, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 17. septembar.

50 DACG, MUD 1915, UO, f-166, 3307/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 28. septembar.

51 DACG, MUD 1915, UO, f-166, 3111/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 14. septembar. Istraga koja je vođena povodom ovog ubistva pokazala je su pomenuti kačaci pokušali pobjeći u mjestu koje je obraslo „unakrsnom gustom šumom”, te da se od toga mjesta pruža „jedna duboka valja obrasla gustom šumom”. Odatle do mjesta gdje je stradao Alil Selmanov ima 95 koraka, što znači da su ga sprovednici neuporedivo kraće gonili, od njegovog kolege, Nura Bajramova, koji je stradao tek nakon 13 minuta potjere. Da su pomenuti kačaci zaista bježali dokazivalo je i to „što je na njihovom licu nađeno nekoliko ofrkotina” koje su zadobili bježeći, baš kao i sprovednici koji su ih gonili. Tu priču je potvrdio i kmet sela Dalje, Prank Tair, koji je na glas pušaka i sam krenuo u potjeru. (Isto.)

52 DACG, MUD 1915, UO, f-167, 3306/8, kapetan G. Adžić, zastupnik komandira žandarmerijskog kora u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 25. septembar; DACG, MUD 1915, UO, f-167, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 25. septembar. Sa crnogorskom žandarmerijom u hvatanju ovih kačaka učestvovao je Ramo Arslanov iz Lipe. Predsjedniku Opštine Rugova naređeno je da se tijelo stradalog kačaka, Ahmeta Kurta sahrani i da se upotrijebe sve oružane snage u hvatanju „poznatog zlikovca” Avdije Braimova. (Isto.)

U ovim krajevima je bilo sasvim uobičajeno i da se prilikom sprovođenja uhapšenih odmetnika, na crnogorsku žandarmeriju, bez mnogo straha, obruše saborci uhapšenika s namjerom da ih oslobode. Više nego skromno prisustvo organa bezbjednosti, brojnost kačaka i povoljan geografski teren, samo su neki od uslova koji su pogodovali takvim aktivnostima. Zato ne treba da čudi što je crnogorske žandarme 24. septembra 1915. godine prilikom sprovođenja dvojice braće, Zumbera i Selima Zečirovića napao veći broj njihovih odmetnutih prijatelja.⁵³

Ako tome dodamo i to da su Zečirovići krili glasovite zlikovce, poput stradalog Ahmeta Kurtova i Avdiju Braimova, potpuno je razumljivo što su kačaci uložili napore da ih oslobode. Međutim, zahvaljujući pribraniosti trojice vojnih žandarma, Vidaka Vujadinovića, Milije Labana i Veljka Vukovića, ti im naponi nijesu urodili plodom, jer su braću Zečirović likvidirali prilikom bjekstva, a ostale kačake nagnali u bijeg.⁵⁴

No, ako kačacima s crnogorske teritorije nije bilo do mira sa crnogorskim vlastima, nekim njihovim kolegama sa srbijanske teritorije jeste i te kako, budući da su se posljednjih dana septembra 1915. godine predavali crnogorskim vlastima u Metohiji.⁵⁵

Neki odmetnici iz Prizrena, koji su posljednje dvije godine proveli u Albaniji, tražili su od crnogorskih vlasti, budući da su bili zanatlije, da se nastane i rade u Đakovici, samim tim i postanu crnogorski podanici. To jedino ne bi važno u slučaju kada bi im srpske vlasti dale amnestiju.⁵⁶ Da li su ovi kačaci počinili kakav zločin na srbijanskoj teritoriji, a nijesu se predali tamošnjim vlastima, nije nam bilo poznato. To je bilo sumnjivo i ministru unutrašnjih djela Savu Vuletiću, koji je naložio Oblasnoj upravi u Peći, da se o njihovim molbama ne smije ni razmišljati, a kamoli razmatrati, dok se ne utvrdi da li ih srbijanske vlasti optužuju za kakvo krivično djelo.⁵⁷ Interesantno, s druge strane oblasni upravitelj u Peći se žalio ministru unutrašnjih djela da se veliki broj kačaka s crnogorske teritorije, koji je ranije odbjegao u Albaniju, slobodno šeta Prizrenom. Budući da po ovom pitanju Crna Gora i Srbija nijesu imale nikakvu saradnju, ministar Vuletić je pisao svom kolegi zaduženom za resor inostranih djela, „da se u ovom poslu između nas i Srbije održava reciprocitet i da jednoobrazno radimo glede primanja ili odbijanja rečenih kačaka”. Stoga je tražio da se najhitnijim putem sa savezničkom srpskom vladom „postigne neki sporazum”. Što se tiče amnestije za odmetnike, Vuletić je podsjetio ministra inostranih djela, da su svi kačaci s crnogorske teritorije bili amnestirani, u koliko su samo pobjegli iz zemlje, ali u koliko su ih vlasti teretile za zločine ili prestupe, morali su, naravno, odgovarati.⁵⁸

Međutim, ako je suditi po nekim izvještajima koji su ranije stigli na Cetinje iz đakovičkog kraja, srbijanske vlasti u ovim krajevima ni najmanje nijesu bile raspoložene za saradnju.

53 DACG, MUD 1915, UO, f-167, 3306/4, kapetan G. Adžić, zastupnik komandira žandarmerijskog kora u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 25. septembar.

54 DACG, MUD 1915, UO, f-167, 3306/6, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 27. septembar.

55 DACG, MUD 1915, UO, f-167, 3326/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 30. septembra.

56 DACG, MUD 1915, UO, f-167, 3332/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 1. oktobar.

57 Isto, S. Vuletić, ministar unutrašnjih djela – Oblasnoj upravi Peć, 3. oktobar.

58 DACG, MID 1915, f-227, 1933, S. Vuletić, ministar unutrašnjih djela – P. Plamencu, ministru inostranih djela, 3. oktobar.

Staviše, otvoreno su podržavale kačake protiv crnogorskih vlasti i ometale crnogorske naseljenike da se nastane u Metohiji. Izvjesnom Radoju Ščekiću su čak zaprijetile, u koliko u roku od jednog dana ne napusti kuću nekog kačaka, da će vojno intervenirati i protjerati ga.⁵⁹

Iako se tih dana crnogorskim vlastima predao jedan broj kačaka sa srbijanske teritorije, oni sa crnogorskog tla, budući da su imali i dobru saradnju sa srbijanskim vlastima, nijesu pomišljali slijediti poteze svojih sunarodnika s druge strane granice. Naprotiv, bili su vrlo istrajni da u oslobođenim krajevima čine brojne izgrede. Tako su u jutarnjim satima 6. oktobra 1915. godine iz pušaka ubili Suma Zolova iz Klinčine.⁶⁰

Dvije nedjelje kasnije, u kapetaniji đakovičkoj, na njihovoj meti našao se neki Sadrija Ajdinov iz Priliepa.⁶¹

I u do tada prilično mirnoj skadarskoj oblasti, kačaci su se potrudili da skrenu pažnju na sebe, ubivši između Šlake i Dušmana nekog Ded Kola.⁶² Od kačačke ruke stradao je i dragoman Radomir Knežević i neki regrut Nik Duda. Istina, straža koja je bila postavljena

59 DACG, MID 1915, f-227, 1989, S. Vuletić, ministar unutrašnjih djela – P. Plamencu, ministru inostranih djela, 10. oktobar. Iz Ministarstva unutrašnjih djela i ranije su javljali o zloupotrebama srbijanskih vlasti u opštini Damjane. Međutim, u izvještaju od 10. oktobra 1915. godine, ministar unutrašnjih djela podsjetio je ministra inostranih djela o posljednjim dešavanjima u tim krajevima, odnosno, uputio mu dva akta koja svjedoče o tome. Prvom, koji je upućem 18. septembra 1915. godine, predsjednik opštine Damjane piše sljedeće đakovičkom kapetanu: „Vjerujte, da pod ovim uslovima nije nam moguće ostati u ovoj opštini, a evo Vam uzroka: a) Omalovažile su nas vlasti srbijanske kod ovd. stanovnika, govoreći im, da im vlasti crnogorske ne smiju ništa učiniti, pa bili krivi ili pravi. b) Bio je kačak Zenul Selman iz sela Grčine tri dana i tri noći u selu Grčini i u Lipovcu sa puškom mauzerkom, sa 100 fišeka i sa revolverom od 8 metaka i gledao je da nad našima osveti kačaka, to jest svog brata Ali Selmana. Kada smo doznali za njega, pošli smo da ga uhvatimo. No njemu je prije kazano da bježi i pobjegao je u selo Nikoliće, na srpsku teritoriju. v) Pobjegao je iz svoje kuće Sulj Barjam iz sela Grčine u kačake ima više od mjesec dana i ponio je iz svoje kuće pušku mauzerku sa 200 fišeka i nalazi se u selima Kušlimu, Romaju itd. Uzrok je bio njegovog bještva to, što smo uhvatili u njegovoj kući kačaka Ram Sallija i kod istog kačaka pušku i 44 fišeka, te zato je isti pobjegao i prijeti da osveti pomenutog kačaka. g) Uхватili smo dva kačaka u Šeovoj Mahali s one strane srpske straže u kući Met Adžije. Pomenuti dva kačaka sami su priznali, da su nekoliko dana bili u kući Met Adžije. Ja sam poslao dva pandura i dva vojnika za Met Adžiju, da ga ispitam zašto je držao kačake u svojoj kući, no vlasti ovdašnje srbijanske, koje se nalaze kod Šeove Mahale, nijesu dale da dođe Met Adžija u ovu kancelariju. d) Neki dan po povratku mom iz Đakovice, kaže mi ovdašnji srpski podnarednik Stanko Veljković, da se jedna žena iz sela Grčine žalila, da sam joj ja tražio 150 dinara ili da diže u Arbaniju. Ja mu nijesam odgovorio na to ništa, no ga zamolih, da pošljemo dva moja pandura i dva njegova, da istu ženu ispitamo. Četiri pandura su pošli i ženu doveli. Mi smo ih iščekali u istoj kancelariji i ženu smo ispitali u prisustvu svih nas i nekoliko muslimana i ona je istom podnaredniku odgovorila: „Ja Vam se nijesam žalila, da je predsjednik tražio 150 dinara, no je on tražio od mene mojeg sina Sulj-Barjama, koji je utekao iz straha iz moje kuće“. S navedenog molim, da se odavde premjestim, jer vidim, da mi ovdašnje srbijanske vlasti stvaraju svaki čas neprilike, te će i za mene i za cijelo područje mi osoblje to uroditi rđavim posljedicama. Ostajem u punoj nadi da ćete mi potraživanje udovoljiti.“ U drugom aktu od 9. oktobra 1915. godine Oblasni upravitelj iz Peći izvjestio je Ministarstvo unutrašnjih djela sljedeće: „Kapetanstvo đakovičko brzojavom od juče broj 4440 izvještava me o sljedećem: „Uprava opštine iz Damjana aktom od 7. ov. mj. broj 928 dostavlja ovo: Danas predstade ovoj Upravi Radoje Ščekić naseljenik u selu Šeovoj Mahali i izjavi, da su mu srpske vlasti naredile, da oslobodi kuću kačačku u kojoj je naseljen. Gore pomenuto govoreći mu, narednik Žulic rekao mu je i to, da, ako u roku od jednog dana oslobodi kuću, da će sa vojnicima silom oružja ga otjerati. Policijski komesar, koji se nalazi u Donu, dolazio je na lice mjesta i sekvistirać polovinu ukošenog sijena, što je gore pomenuti ukosio na kačačkom imanju i istom ponovo naredio, da kuću odmah oslobodi, u kojoj ima smjestiti familiju, koja očekuje u istom selu. Kao što vidite iz gore navedenog, Ščekiću nije moguće ostati više na tom mjestu, a tako ni svijema našim novonaseljenima u ovoj opštini, pošto im Turci, njihovi komšije, čine svaku štetu i nasilje, sramoteći ih, usljed čega bi moglo proizaći rđavih posljedica. Stoga molimo kako da postupimo sa gornjim naseljenicima u ovoj opštini.“ (Isto.) 60 DACG, MUD 1915, UO, f-171, 4102, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 7. oktobar. 61 DACG, MUD 1915, UO, f-168, 3546/2, M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 21. oktobar. 62 DACG, MUD 1915, UO, f-167, 3400/2, vojvoda Božo Petrović, oblasni upravitelj u Skadru – Ministarstvu unutrašnjih djela 9. oktobar.

kod opštinske kancelarije u Šlaku, uspjela je u noći između 7. i 8. oktobra 1915. godine, da ubije njihovog ubicu, čuvenog kačaka Jak Zefa.⁶³

Sukoba nije nedostajalo ni u kapetaniji Gaško-kraškičkoj, gdje su kačaci u noći između 3. i 4. novembra 1915. godine smrtno ranili pisara opštine komske, Sekulu Vešovića. Crnogorski organi bezbjednosti uspjeli su i ovom prilikom ubiti jednog kačaka, a drugog raniti.

Kako su se pojačavali sukobi Centralnih sila sa Srbijom i Crnom Gorom, primjetno je bilo i da su se kačaci spremali da daju svoj doprinos u slamanju neprijateljskih slovenskih država. O tome su prethodnijeg dana oktobra 1915. godine, iz Oblasne uprave u Andrijevići, izvjestili ministra unutrašnjih djela. Naime, tom prilikom mu je kratko saopšteno da su preko ljudi od povjerenja doznali da se samo „u šumi naškoj nalazi kačaka naoružanih, koji se kriju oko 300 osoba“.⁶⁴

Dan ranije, ni iz Berana nijesu imali lijepih vijesti za Cetinje. Iz tamošnje Oblasne uprave javljeno ministru unutrašnjih djela da je rožajski kapetan primijetio u Jablanici jednu četu od 19 „naoružanih i uniformisanih vojnika koji su kazivali da su iz Srbije ali nijesu čisto srpski govorili“.⁶⁵

Tamošnje vlasti su smatrale da su to mogli biti samo bugarski četnici. To je mišljenje dijelio i oblasni upravitelj u Peći, Marko Petrović. Ali da bio potpuno siguran o kome je riječ, uputio je „u ovdašnju Jablanicu“ jednog oficira sa 30 žitelja sela Velike, preobučene u Albance, ako bi eventualno tamo prešli. No, to nije bila jedina mjera koju je upravitelj Petrović preduzeo. Strahujući da se „ne stvori kritično stanje“, uputio je bio komandira Božovića u Mitrovicu da doveze dva topa, koje je postavio na Gubavac.⁶⁶

Međutim, nije bilo isključeno da su uočeni vojnici možda bili srbijanski vojni bjegunci, jer su nekim mještanima govorili da su iz Tetova.⁶⁷

Tih su dana, svojih pet minuta, da se obračunaju s pravoslavnim stanovništvom dočekali i neki muhamedanci iz rožajskog kraja, koji su u štavičkom srezu „do naše granice pobunili“ terorišući tamošnje pravoslavne žitelje.⁶⁸

Očito da su tu priliku s nestrpljenjem čekali i neki muslimani, kojima je država Crna Gora

63 DACG, MUD 1915, UO, f-167, 3399/2, vojvoda B. Petrović, oblasni upravitelj u Skadru – Ministarstvu unutrašnjih djela, 9. oktobar.

64 DACG, MUD 1915, UO, f-168, 3583/2, sekretar Milutin Radonjić, zastupnik oblasnog upravitelja u Andrijevići – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 30. oktobar.

65 DACG, MUD 1915, UO, f-169, 3664/11, Jevrem Bakić, oblasni upravitelj u Beranama – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 29. oktobar. Iz kapetanije u Rožajama saopštili su Oblasnoj upravi u Beranama, da je neophodno uputi u te krajeve opštinske žandarmerije petnjčke i ibarske, koji su bili raspoređeni u svoje jedinice, jer se osjećalo kod muhamedanskog življa „neko zadovoljstvo i komešanje“. (Isto.)

66 DACG, MUD 1915, UO, f-169, 3664-3. M. Petrović, oblasni upravitelj u Peći – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 30. oktobar.

67 DACG, MUD 1915, UO, f-169, 3664/6, J. Bakić, oblasni upravitelj u Beranama – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 9. novembar. Oficir Obrad Bulatović, koji je sa svojom četom nastojao saznati nešto više o ovoj družini koja je lutala rožajskim krajem, doznao je da je tuda prošlo ukupno 37 vojnika „u tri partije“. U jednoj je bilo 19. drugoj 8 i u trećoj 10 vojnika. „Od njih je bilo naoružano sa puškama 23 i sa bombama. Ostali 14 nijesu imali puške već su bili naoružani sa bombama i malim vojnim noževima. Osmi su pošli planinom Ponorom u Srbiju, ostali su pošli k Pečkoj Metohiji.“ (Isto.)

68 DACG, MUD 1915, UO, f-169, 3662/2, J. Bakić, oblasni upravitelj u Beranama – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 8. novembar.

povaljela da služe narodu i brane zemlju. Međutim, takve osjećaje prema Crnoj Gori i njenom narodu nije gajio oficir Redžo Mehović, koji se s nekim Zenom Nezirovićem s Vuče odmetnuo u „hajduke organizujući razbojničke čete” sa kojima je činio „svakojaka zla” u rožajskom kapetanstvu.⁶⁹

Ove razbojničke družine su u saradnji sa odmetnicima sa srbijanske teritorije, ukupne snage dva bataljona, tokom cijelog dana 22. novembra 1915. godine napadale na položaje „od Musine jame pa do Vuče, ali su bili odbiveni djestvom srpske artiljerije koja se nalazi na te položaje”.⁷⁰

Dok su odmetnici u rožajskom kraju uveliko uznemiravali crnogorsku i srpsku vojsku, kao i pravoslavne žitelje toga kraja, dotle je “saveznik” Crne Gore i veliki albanofil pukovnik Filipš, hrabrio žitelje Skadra da crnogorska vojska odbrojava posljednje dane na tom tlu, te da će se ubrzo nad Skadrom zavijoriti albanska zastava. No, da slučajno ko od onih koje je hrabrio pukovnik Filipš, ne bi pomislio da će albanska zastava sama odnekuda doletjeti, savjetovao ih je da se u roku od 15 dana pobune i vlastitim snagama istaknu albansku zastavu da se vijori nad Skadrom.⁷¹

Za razliku od Albanaca iz Skadarske Malesije, koji su od ulaska crnogorske vojske u Skadar bili prilično mirni, pa ih je trebalo motivisati za nove sukobe, one iz Metohije nije trebalo naročito podstrekivati da se sukobljavaju sa crnogorskim organima bezbjednosti, jer oni to nikada i nijesu prestajali činiti od kako je crnogorska vojska ušla u te krajeve. Samim tim nije postojao ni jedan valjan razlog da u trenutku kada su Crna Gora i Srbija proživljavale najteže dane, prestanu da vrše razna zlodjela i sukobljavaju se sa crnogorskim organima reda. Crnogorski naseljenici iz Metohije žalili su se crnogorskim vlastima u Skadru, da su ih prilikom napuštanja tih krajeva cijelim putem pljačkali Arnauti.⁷²

No, oni su još i dobro prošli, budući da se tih dana kačaci nijesu ustručavali vršiti otvorene napade na crnogorske organe bezbjednosti i u samim sjedištima kapetanija. Kao na primjer u Istoku, gdje su 12. novembra 1915. godine ubili poručnika Blaža Koljenšića, kod same „kapetanske kancelarije”, a žandarma Dušana Martinovića zarobili. Međutim, pribrana i u sukobima s kačacima prilično očeličena crnogorska žandarmerija, likvidirala je tom prilikom 11 kačaka, a trojicu uhapsila. Ubrzo se ispostavilo da su napadači bili Austro-Njemci i izbjeglice iz te kapetanije,⁷³ što nedvosmisleno potvrđuje čijoj su pomoći kačaci imali najviše zahvaliti u borbi protiv mrskih slovenskih država.

69 DACG, MUD 1915, UO, f-169, 3689/2, J. Bakić, oblasni upravitelj u Beranama – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 10. novembar.

70 DACG, MUD 1915, UO, f-169, 3800/2, J. Bakić, oblasni upravitelj u Beranama – Ministarstvu unutrašnjih djela, 25. novembar.

71 DACG, MID 1915, f-228, 2269, brigadir M. Božović, ministar vojni – P. Plamencu, ministru inostranih djela, 29. novembar.

72 DACG, MUD 1915, UO, f-170, 3790/2, Oblasna uprava Skadar – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 23. novembar.

73 DACG, MUD 1915, UO, f-170, 3899/4, S. Lazarević, komandant žandarmerije u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 23. novembar; Dvadesetak dana nakon ovog sukoba o žandarmu Martinoviću i dalje se ništa nije znalo. (DACG, MUD 1915, UO, f-170, 3899/2, S. Lazarević, komandant žandarmerije u Peći – Ministarstvu unutrašnjih djela, 4. decembar.)

Kritično stanje u koje je zapala Crna Gora proizvelo je i to, da su se, u do tada prilično mirnom plavsko-gusinjskom kraju počeli pojavljivati kačaci.⁷⁴

Nažalost, usljed nedostatka arhivske građe nijesmo bili u mogućnosti da pratimo djelatnost kačaka do samog vojnog sloma Crne Gore, ali ne sumnjamo da su s jačanjem austrougarske ofanzive i oni dali svoj doprinos u slamanju crnogorskog otpora. U svakom slučaju, onima iz Metohije i Sjeverne Albanije jedno je uspjelo, da se nakon januara 1916. godine konačno oslobode crnogorskih vlasti.

⁷⁴ DACG, MUD 1915, UO, f-171, 4014/5, J. Bakić, oblasni upravitelj u Beranama – S. Vuletiću, ministru unutrašnjih djela, 2. decembar.